

Pedagógiai axiológia

Javaslat egy új tárgy bevezetésére a tanárképzésben

MAGYARI BECK ISTVÁN

A tanárképzés vagy általánosabban szólva a pedagógusképzés állandó fejlesztése megkerülhetetlen feladat. Egyfelől, mert a társadalom is halad, s ez esetben e haladás követése válik nélkülözhetetlenné a pedagógusok részéről. Másfelől viszont az is előadódhat, hogy egy hanyatlás állapotát éljük. S ekkor a pedagógiai hivatás még nagyobb hangsúlyt kell kapjon. Hiszen ilyen körülmények között válik az oktatási intézmény igazából azzá a műhellyé, amely a föllendülést előkészítendő előállítja azt az „emberanyagot”, illetve azt az emberi minőséget, amely egyszerűen elindít minket a fölfelé vezető úton. Számtalan történelmi példa utal arra, hogy nemzetek vagy régiók milyen sikeresen tudtak talpra állni a mégoly kegyetlennek ható összeomlásaikat követően, ha képesek voltak emberi tőkéjüket megőrizni, illetve gyarapítani. A legutóbbi időszakban ennek egyik eklatáns példája a japán társadalom és gazdaság közismert sikertörténete.

Az elmúlt időszak egyik legnagyobb ostobasága manifesztálódott abban a még ma is kísértő állításában, miszerint a pedagógia nem termelő ágazat. Mert tudniillik éppen hogy a pedagógia termeli meg minden további termelés alapját: az emberi személyiséget, aki meg majd a szellemi és az anyagi javakat fogja előállítani. Minden termelés voltaképpen az arra alkalmas emberi személyiség – a modern közgazdaságtan fogalmaival szólva: emberi tőke – megtermelésével kezdődik. A továbbiak már csak ennek a folyamánai. Az természetesen igaz lehet, hogy amennyiben az iskola nem képes létrehozni ezt a tőkét, úgy szerencsés esetben az az élet mindennapjaiban, de ott is egyfajta képzés, illetve képződés útján jön létre.

Mármost egyebek között ebből a felismerésből is kiindulva egy új elemmel kívánjuk gazdagítani a tanárképzést. Ezt az új elemet pedagógiai axiológiának vagy pedagógiai értéktanak hívhatnánk. A pedagógiai axiológia eszerint egy viszonylag új tantárgyként fogalmazódna meg, ennek minden előnyével és hátrányával egyetemben. Úgy gondoljuk, hogy egy ilyen értéktanban való jártasság a pedagógus részéről ma már nélkülözhetetlen a sikeres pedagógiai gyakorlathoz. Az előbb említett előnyök között pedig a tárgy nyitottságát, a hátrányok között viszont a kiforratlanságát célszerű mindenekelőtt említeni. A következőkben rátérünk javaslataink részletesebb ismertetésére. De lássuk előbb azt az elméleti és gyakorlati kontextust, amelyben e javaslat kimunkálására sor került!

A probléma körvonalazása

A pedagógia minden körülmények között természetesen a pedagógiai célból indul ki, és ebből halad visszafelé egész szemléleti és módszertani apparátusának a kidolgozása során. Ez ugyanakkor nem tekinthető valamiféle egyedi, más területekkel semmilyen sem osztozó specifikumnak, hiszen a pedagógia, mint minden nagymértékben gyakorlati foglalatosság, alapvetően produktumorientált. A pedagógia esetében ez a produktum az ember.

Azt már viszont nemcsak lehetetlen, hanem hiba is volna megkövetelni a pedagógiától, hogy a produktumának közelebbi jellemzőit, azaz a célját – mintegy az industrializmus szellemében – hajszálpontosan megadja. Ebből ugyanis olyan mértékű uniformizmus,

de legalábbis konformizmus keletkezne, amely ellen nemcsak szenvedő alanya, a diák, hanem a társadalom is lázadna. Az előbbi az emberi természet sokféleségének homályos érzése, az utóbbi a pluralizmus és a tolerancia széleskörűen elfogadott értékeinek a nevében.

Másfelől pedig, ha valamely véletlen szerencsétlenség folytán mégis sikerülne előállítani egy precíz etalonnak megfelelő embert, illetve „embersorozatot”, annak mindenképp maga a társadalom látná a kárát. Tudniillik, nem lévén meg az individuumok egészséges sokfélesége, a társadalomban előforduló problémák megoldásához sem rendelkeznének az ötletek és a megoldási javaslatok elegendő sokféleségével. Ezek sokfélesége ugyanis az individuumok sokféleségében gyökerezik. Az ember ugyanis nem a szellemével, hanem a személyiségével alkot.

A pedagógiai cél egységének és az azon belüli sokféleségének két, az első – de csakis a legelső – pillanatra ellentmondó követelménye feltehetően az értékfogalom alkalmazásával oldható fel. Ugyanis az érték nyújthatja számunkra mint pedagógusok számára azt a közös nevezőt, amelyen belül – egyebek között – a tipológiai és az individuális sokféleség is bízást megjelenhet. Ha mármost több értékfogalomban, id est: értékdimenzióban gondolkodunk, akkor a pedagógiai munka produktumaként fölfogott személyiség számunkra e munkafolyamat végén afféle személyre szóló értékkombinációként, illetve annak a megvalósulásaként jelenik meg. S ez a legtöbb, amire a pedagógus igényt tarthat. A diák személyes, belső életét a gyermeki jogok idevágó fejezete feltehetően a kellő mértékben védi már az illetéktelen külső – akár pedagógiai – beavatkozások ellen mindenütt, ahol ezek a jogi megfontolások elfogadott praxissá léptek elő.

Az egyetemes pedagógiaelméleti megközelítés igényén túlmenően létezik a problémának egy nagyon fontos aktualitása is. Vajon mi is volna ez? Nos, szomorú korunkban oly mértékben kiszélesedett az a terület, amely mind a gondolkodásunk, mind pedig a viselkedésünk számára megengedetté nyilvánított, hogy ebből a tekintetből hovatovább alig különböztethetőek meg egymástól egyfelől a társadalmi élet egykoron elfogadott normái, másfelől viszont az okkal deviánsnak mondható megnyilvánulások. Az, amit régebben alvilágnak hívtak, napjainkra a dolgok „normális” rendjévé készül válni. A későbbiekben erre még példákkal együtt fogunk visszatérni.

A „háttérben” az ellenkultúra fogalma úgyszintén megjelent. Ennek számos definíciója között e sorok írója már olyannal is találkozott, amely az ellenkultúrában a természete szerint bipoláris értékskálák megfordítását vélte tetten érni. Eszerint az ellenkultúra az előző történelmi korokban negatívnak tekintett értékeket teszi meg előnyben részesítendő, pozitív értékeknek; s a valaha kultúra- és civilizációteremtésből és fenntartásból ragyogóan vizsgázó értékeket a skála aljára száműzi. „Virtussá” lett a rút, a hamis stb. s fordítva, egyre többen nézik leplezetlen cinizmussal a jóra törekvőt. A legjobb esetben amolyan gyengeségnek tekintve az egykoron dicséretesnek mondott igyekezetet. Az így definiált ellenkultúra ezek után afféle forradalmi jelenségként ünnepli önmagát.

Ideológiai indoklását esetenként a humanitásnak, illetve az emberi jelleg mentális retardációra való kitágításában adja meg. E kitágítás nyomán az „emberinek” deklarált sztenderd az új megközelítés minden állítólagos szubjektív jószándéka ellenére igen csak mélyre zuhan. A humanizmusnak ez a fajtája sajnálatos módon elfeledkezik arról, hogy az efféle egyetemes emberi jellegnek van egy önfelszámoló komponense is (pl. a freudi Thanatos, ill. halálösztön vagy a letális gének), és ezektől éppen a hagyományosan pozitívnak tekintett értékek, vagy mondjuk úgy: ezek előnyben részesítése védte a különben nekik is kiszolgáltatott embert. Mivel ezekről a történelmi tapasztalatokról ma elfeledkezni látszunk, napjainkban egy öngyilkos stílusú humanizmus van kibontakozóban.

Legyünk valamivel konkrétabbak! Ha senki sem száll szembe az elfogadottnak nyilvánított értékek tartományának eme módfeletti kitágításával, úgy polgárjogot nyernek, de először legalábbis elterjednek azok a jelenségek, amelyeket józan eszünkkel (common sense) semmiképpen sem fogadhatunk el. Hadd utaljak itt csak az egyre szaporodó gyermekkori bűnözésre, s közte is a gyermekeknek más gyermekek általi meggyilkolására. Az ezekre vonatkozó híradások szerint e gyilkosságok sokszor a felnőtt szadisták akcióit is meghazudtoló módon kegyetlenek. Ami nemrég még elborzasztó ritkaságszámba

ment, mint teszem azt az újszülött likvidálása édes szülőanya által, az korunkban úgyszólván rendszeresen megtörténik.

Az itt tárgyalt kérdés kaphat egy rendkívül groteszknek ható filozófiai és ökológiai megvilágítást is. Ez a megvilágítás – fájdalom – ismét csak egy félelmetes kihívást jelent a humanizmus immáron sok évszázados eszmekörére nézvést. Az ember ökoszisztémákkal szembeni viselkedése ugyanis felveti azt a problémát, vajon a teremtés koronája, az ember nem egy egyszerű kártevő, akinek a napjai amúgy is meg vannak számlálva? Tegnap korunk hőse, az úgynevezett kisember a politikai rendszerekre, a nagyvállalatokra és az intézményekre mutogatva bújjik ki a felelősség alól. Ámde az egyszerű, viszont pszichológiailag még normális kisembernek – mint a fentiekben már céloztunk rá – már a sarkában van az „új korunk hőse: a pszichopata. A fenti módon definiált ellenkultúrának azonban ez sem elég. Vadonatúj – jelesnek mondott művészekről is támogatott – propagandája a mentálisan retardáltra, majd a debilre, az imbecilre, sőt az idiótára irányul, mégpedig pártfogó módon. Ennek az irányzatnak egyik legfrissebb termése az úgynevezett más fogyatékos fogalma. Ez a fogalom azokat a pusztán kis képességű, de egyébként normális tanulókat jelentené, akiket úgymond nem a normális egyedekre vonatkozó, hanem a speciális pedagógia megfelelő eszközeivel lenne célszerű oktatni és nevelni. Nos, az említett új fogalom veszélyei nem abból erednek, hogy e fogalom a diákok egy sajátos csoportját foglalja össze, és ilyenformán ismételten utal a sajátos oktatási és nevelési eszközök szükségességére.

A veszélyek abban rejlenek, hogy e fogalom bevezetése révén kitágul azon tanulók köre, akikkel szemben a pedagógia jogosultnak érezheti magát a követelmények végeredményben indokolatlan leszállítására. Sőt, rájuk vonatkozóan, mint valamely vadonatúj kisebbségre nézvést, még a pozitív diszkrimináció igen divatos, de annál kétesebb jelentésű kedvezményei is megfogalmazódhatnak. Most képzeljük el egy pillanatra, hogy egy kis képességű, de máskülönben normális egyén, akivel szemben még az iskolában nem támasztottak a normális egyénhez méltó követelményeket, kilép az életbe. Vajon nem lesz-e ez az ember szomorú áldozata annak a pedagógiai hazugságnak, amibe őt a saját lehetőségeit illetően részesítették, nem konfrontálva őt a normális emberrel szemben támasztható követelményekkel? Vitathatatlan, hogy a teljes humanitás távolról sem csak a szellemi és a fizikai elitet foglalja magában, hanem ennek az elitnek az ellenpólusát is. De akkor viszont igazuk vane a humanistáknak? Kívánatos-e ez a humanizmus?

Horribile dictu, még az alábbi fogas kérdés is feltehető: vajon egyáltalában káros-e az ellenkultúra azáltal, hogy végeredményben ennek révén fordul az önmagával meghasonlott ember saját maga ellen? Vagy pontosan fordítva: az ellenkultúra az a most formálódó fölöttébb hasznos eszköz, amellyel végeredményben mindössze csak annyi történik, hogy egy ökológiai kártevő kiiktatja magát a természet rendjéből?

De még ebben az esetben is legalább elméletileg az előtt a kihívás előtt állunk, hogy átértékeljük a humanista eszmekört. Azt az eszmekört, amely a darabbeli Antigoné híres szavai óta egyfolytában az ember kiválóságáról beszél. Ha egyáltalában reményünk lehet arra, hogy még egy ideig civilizált életet élhetünk, akkor már az iskolában biztosítani kell diákjaink számára azt az axiológiai vagy értéktámaszt, amely egy történelmet folytatni akaró emberiség létezésének a feltétele. Tehát kíséreljük meg!

A pedagógiai axiológia című tárgy funkciója

A pedagógiai cél értékelméleti megalapozása a jövőbeni oktatók, pedagógusok számára, hogy ez utóbbiak erre támaszkodva fogadhassák el diákjaik bármilyen szempontú sokféleségét, illetve utasítsák el azt a másságot, amely végzetessé és destruktívvá válhat a civilizált viszonyokra nézvést.

A tárgy státusa

Egyelőre kísérleti, fakultatív. Az oktatás során szerzett tapasztalatok arányában fejlesztendő. (Talán indokolt lenne majdan egy olyan pedagógiai kísérletnek a levezetése is, amely azt igyekezne tisztázni, hogy vajon azok a pedagógusok, akik hallgatták ezt a

tárgyat, ténylegesen jobb eredményeket érnek-e el diákjaik emberi teljesítményeit illetően. Az ilyen teljesítmények, illetve a színvállás szükségességét a pedagógiai szociálpszichológia kísérleti eszközeivel mesterségesen is elő lehet idézni.)

A kísérleti tárgy első programja fő és altémái

1. Az érték fogalma. A norma és a megvalósult lét közötti különbségek. Hogyan lesz az értékből valóság, és hogyan válhat bizonyos valóságtípus értéké? Az értékfogalom bipoláris jellege: pozitív és negatív értékek. Megkülönböztetésük alapjai, kritériumaik. Értékrelativizmus: az értékek szóródása kultúránként, szubkultúránként és történelmi periódusonként. Az értékmegek közelsége fontossága a társadalomtudományban és a társadalmi gyakorlatban. Az értékmentes társadalomszemlélet (*Max Weber*) kritikája: a deklarált értékmentesség mögött álló latens (de tényleges) érték szemlélet felderítésével. Értékfajták és típusok. Az érték szemlélet történelmi fejlődésének a leírása. A társadalmi fejlődés és hanyatlás az érték szemlélet szempontjából. E történelmi fejlődés mozgatórugói. Az értékek forrásai: gyakorlat, vallások, filozófia, tudomány stb.

2. A pedagógiai axiológia specifikus tárgya. A pedagógiai cél értékelméleti megalapozása, valamint a mondott értékek lebontása egyfelől képzési típusonként és fajtánként (hogyan úgy mondjuk: a térben), másfelől életkori csoportonként (hogyan úgy mondjuk: az időben). Az értékrelativizmus elve még más irányú lebontásokat is diktálhat. Így például a nemzetiségi, vallási, sőt a nemi szerepekkel összefüggő stb. szubkultúrák figyelembevételét is. Jelentkezhetnek az ún. speciális pedagógia szempontjai ugyancsak: a különlegesen tehetségesek, illetve másfelől a szellemi vagy személyiségtani tekintetben hátrányos helyzetűek eseteiben indokolható és reális érték követelmények problematikája. A pedagógiai érték szemlélet összekapcsolása a pszichodiagnosztika módszertani arzenáljával. Az e blokkban adott szempontoknak kell áthatniuk az alábbiakat.

3. Episztemológiai értékek. Az igazság szemiotikai fogalma: szintaktikai (a spekulatív, logikai levezetésekkel összefüggő), szemantikai (a logikai modell és a konkrét érzéki valóság megfelelésével összefüggő), pragmatikai (az őszinte magatartással összefüggő) igazságkonceptiók. Az igazság és az igazságosság (méltányosság) fogalmainak közös gyökerei, közös eredete és különbözőségük. Az igazság konszenzuselméletének előnyei és buktatói: az igazság és a közfelfogás megkülönböztethetősége. Az igazság autoritatív (konvergens gondolkodáshoz kapcsolódó) és pluralista (a divergens gondolkodással együttjáró) fölfogásai. Az igazságra törekvés nevelésének a 2. pontban említett lebontása pedagógiai feladatokká. Az egyes szakmákhoz nélkülözhetetlen és az egyes életkorokban (*ceteris paribus*) megkövetelhető mentális készenlét („készség”) az ott és akkor érvényesülő igazság(ok) azonosítására. A cáfolat (falszifikáció) technikáinak ismertetése.

4. Esztétikai értékek. A szép, a rútság és a közömbös meghatározása. Az ízlésnek és a divatnak, a természetesnek és a művinek törvényszerű vagy esetleges azonossága(i), illetve szembenállása az alapvető esztétikai értékekkel. A „szép” funkciója: *Ch. Darwin* implicit (a nemi kiválasztás fogalmában kifejeződő) elmélete szerint értékjelző. Pontosabban az egyén belső értékeinek külső jele. Más, ellentétes fölfogások az „üres” szépségről (például *Victor Hugo* számos esetben társította a rútságot a jelentős értékekkel, mintegy lázadva korának esztétikai preferenciái ellen). A „szép” egyetemes értékének eredete az emberi szépségből (lásd az „emberarcú” város, „emberléptékű” táj stb. kifejezések rejtett konnotációit). Az esztétikai minőségek fiziológiai hatása: nyugtató, felvillanyozó stb. (itt jól hasznosíthatóak a különféle zenei irányzatok kísérletileg is megállapított hatásai a növények bioelektromos aktivitására, tekintettel e kísérletek modellértékű jellegére). Ezzel összefüggésben az ökológiai probléma esztétikai megvilágítása. Az esztétikailag értékelhető környezet és az ahhoz párosuló (esztétikai értelemben vett) emberi minőség. Az eltérő irányú szakoktatásban, illetve az eltérő életkorokban stb. azonosítható és megkövetelhető esztétikai minőségek.

5. Etikai értékek. A humánus és az antihumánus definíciói. Az ember mint cél, illetve mint eszköz a történelemben. Az etika funkciói: a társadalmak entropikus tendenciáinak, illetve a társadalmi anarchiának a megelőzése, a jogrendszerknél szélesebb körű, a jog eszközeivel még nem szankcionálható jelenségek szabályozása révén. A humanizmus-

nak (a fenti gondolatmenet során már említett) XX. századi válsága: az emberi kiterjesztése az elitről az átlagoson keresztül a patológikusra, majd a mentálisan retardáltra stb. olyan mértékben általánosítja az „emberi”, a „humánus” fogalmát, hogy ezáltal megkérdőjeleződik túlsúlyos helyzetünk „jogossága” az általunk hovatovább már amúgy is nagyrészt lerombolt ökoszisztémában. Ebben a perspektívában állítható az alábbi probléma a diszkussziók központjába: vajon a humanizmusnak ez a kiszélesített fölfogása nem antihumánus-e alapvetően. Abból kiindulva, hogy ha az emberség minimumát tesszük meg magának az emberségnek, akkor hosszabb távon önfelszámoló tendenciákat indíthatunk be magán az emberiségen belül is. A toleranciahatárok kérdése. Az eltérő szakoktatásokban, illetve a különböző életkorokban stb. érvényesíthető etikai elvek.

6. Gyakorlati értékek. A gyakorlat fogalma. A gyakorlat szűk, materiális, tárgyi cselekvésekre redukált fölfogásának kritikája (például *Ludwig Feuerbach* munkái alapján). Külső és belső (pszichés, mentális stb.) gyakorlatformák. A technika problémái. A hagyományos keleti kultúrák introvertált beállítódása és az ezzel kapcsolatos technikáik (meditáció, jóga stb.). Az úgynevezett nyugati kultúra (kifelé irányuló) aktivizmusa. Ennek pozitív és egyszersmind katasztrofális következményei. Befolyásolási technikák, természet tudományos alapú technikák. A tág értelemben vett gyakorlat ismételt rehabilitálása, például a keleti relaxációs eljárások átvételének az útján.

7. Az értéktartományok egymásnak való megfelelése (például „A Szép: igaz s az Igaz: szép!” *John Keats* angol költő szerint (Tóth Árpád fordítása), illetve konfliktusaik. Úgy tűnik, leginkább a gyakorlati értékek, főként szűk fölfogásuk esetén, kerülnek szembe a többi értékkel. A társadalmi manipuláció meghatározása olyan befolyásolási gyakorlat, amely figyelmen kívül hagyja a fent említett klasszikus értékeket. Az episztemológiai értékeket, mert él a hazugsággal. Az esztétikai értékeket, mert inkább a divatos eszmeáramlatokat lovagolja meg a konformizmusra spekulálva. Az etikai értékeket, mert csak ennek szabályozó funkcióinak a fölfüggesztése esetén érvényesülhet. De a többi értéktartomány is szembekerülhet egymással (lásd a fenti példákat!) E tekintetben a tanár feladata az, hogy diákjaiban tudatosítsa annak a szükségességét, hogy a pozitív értékek konszenzusán kinekkinek a saját életében esetenként a konkrét szituációkhoz kapcsolódva, egyszóval kreatívan kell dolgoznia, mert ez a konszenzus még a nagy kultúrákban sem áll fönn automatikusan (vegyük észre például azokat az egymással értékkonfliktusban álló tulajdonságokat, amelyeket társadalmuk tükröként az ókori görögök a saját isteneiknek tulajdonítottak).

Záró megjegyzések

Tekintettel arra, hogy ez a javaslat egyelőre elvi, a konkrét kivitelezés kérdéseit nem érinti. Javaslatunkban érthetően túlteng az indoklás és a keretfogalmak hozzávetőleges rendszere. Ebből kifolyólag az itt leadott vázlatunk még az előadott tartalmak szintjén is további fejlesztésre szorul. A legintenzívebb fejlesztésben az alapértékek differenciált (képzési irányok, életkorok, szubkultúrák, nemek stb. szerinti) tárgyalását és megkövetelését célszerű résziesíteni.